

ÇAĞDAŞ "İKTİSAT"IN BAZI SORUNLARI : BİR ÖZET

Fikret Görün*

Son yıllarda iktisadın kapsamı, içeriği ve iktisatta kullanılan yöntemler konusunda geniş ve önemli tartışmalar yapılmaktadır. Bu yazıda bu tartışmalardan bir bölümünün geniş ve sistematik bir özeti vermeğe çalışacağım. Zaman zaman çağdaş, neoklasik, ortodoks ya da geleneksel diye nitelenen ve benim de nitelediğim "iktisat", bir "iktisadî çözümlenme tarihi" kategorisinden çok, günümüzde, ders-kitapları ve programlarına dek kalıplaştırılmış ve yaygınlaştırılmış, geçerli ve "resmî" bir ortodoksluğu belirtme anlamında kullanılmaktadır. Bunu en başta vurgulamakta yarar görmekteyim. Yapılan tartışma ve eleştiriler de, bu ortodoksiğe karşı yöneltilmekte ve büyük ölçüde bu ortodoksluktan gelen kişilerce yürütülmektedir. En son sözü en başta söylemek gerekirse, tartışmacıların vardığı sonuçlar, tarihsel kökenleri olan ve yaşatılan bu iktisadın, genellikle, disiplinin içinden çıktığı endüstrileşmiş kapitalist ülkelerin temel iktisadî ilişki ve sorunlarından uzak düştüğü, onlara bir cevap getiremediği biçiminde özetlenebilir. Bu sonucun bizim gibi, iktisat bilgisini ve eğitimini bu tür ülkelere aktarmak ya da o ülkelerdekiyle karşılaştırıp değerlendirme durumunda kalan az gelişmiş ülkeler bakımından da önemi apaçıktır. Bu iktisadın, endüstrileşmiş ekonomiler açısından genel geçerliliğinden ciddi ortodoks iktisatçıların da kuşkuları vardır. Sorunun az gelişmiş diye nitelenen ekonomiler bakımından diğer bir yönü daha bulunmaktadır: bu iktisadî benimsemekle, açık olmayan bir siyasal tercih de yapılmakta, ve bu tercih öğretim yoluyla yaygınlaştırılmaktadır. Durumu açmağa çalışalım: ortodoks iktisatta, "denge" ve "serbest ticaret" kuramlarını savunan öğretileri, az gelişmiş ekonomiler bakımından kuşkuyla karşılamak gerekir: zira "denge" kavramı, *laissez-faire*'in lehine bir önyargıyı ifade eder; kalkınma-gelişme kavramı ise *laissez-faire*'le açıkça çatışan bir politika amacıdır. Serbest dış ticaret ise, modellerde sürekli olarak ihracat-ithalât dengesiyle ortaya çıkmakta; ama

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nde Y. Pro. Konuyu aynı bölümden G. Tüzün, Y. Kepenek, K. Somel ve G. Görün'le de tartıştım; kendilerine teşekkür ederim. Kalan eksiklik, yanlışlık ya da belirsizliklerin tümünden kendim sorumluyum.

bu ülkelerin sürekli sorunu bazı çok istisnai koşullar dışında döviz yetersizliği biçiminde görülmektedir.

Aşağıda özetlemeğe çalıştığım tartışmalar birkaç noktada toplanabilir: (i) J. Robinson, N. Kaidor, O. Morgenstern, J. K. Galbraith, R. Frisch'i içeren bir bölüm, disipinin varsayımları üzerine yoğunlaşmaktadır. (ii) Eleştiride bulunanların hemen tümü, cevaplandırılmayan soruları sıralama gereksinimi içinde görünmektedirler. (iii) Özellikle Morgenstern, iktisatta yerleşmiş bazı önemli kavramların anlamını irdelemektedir. (iv) W. Leontief ve R. Frisch, iktisatta uygulama yerı aranan bazı yöntemleri değerlendirmeye çalışmaktadır. (v) Galbraith gibi bazı iktisatçılar ise sisteme yeni değişkenler eklenmesini önermektedirler.*

Bu özet-yazıda şöyle bir sıra izlenmektedir: önce bugünkü "resmî" iktisadın, çözümlerinde kısır kaldığı bazı sorunlara anlamlı bir örnek olarak O. Morgenstern'in listesi sıralanmaktadır. Daha sonra iktisadın J. Robinson'un "ikinci" diye nitelediği bunalımı kendisi ile birlikte, N. Kaidor, J. K. Galbraith'in değişik açılarından özetlenmekte, son olarak daha öncekilerin de değindiği varsayım sınırlamaları, disiplinin ampirik temelleri ve kullanılan bazı yöntemler W. Leontief ve R. Frisch tarafından bir değerlendirmeye tâbî tutulmaktadır. Yazı, bu tartışma ve eleştirmelerden süzölen bazı sonuçlarla bitmektedir.

I

Nitelik ve nicelik bakımından önemli sayıda iktisatçı arasında son yıllarda iktisadın uğraştığı sorunlar, vardığı ya da varamadığı çözümler bakımından büyük bir "huzursuzluk" var. Sorun, ortodoks denilen iktisadın, daha da netleşirsek, süzöle süzöle ders kitaplarında billûrlaşan ve kitaplara göre çözülmemiş hiç bir sorunu var görünmeyen iktisadın zayıflığında toplanıyor. Bu durumu daha da vahimleştiren, ortodoks iktisatçıların, akıl-almaz kendine-güvenleri. Örneğin M. Friedman hâlâ, "fiyat sisteminde, tam işleyen bir piyasa aygıtının işsizliği doğal bir sonuç olarak ortaya çıkaran bir eksiklik olmadığı"ni (1970: 206-7) söylemektedir; yâni Keynes ve son 40 yılın bunca Keynesci edebiyatına rağmen A. Smith'in "görünmeyen el"inin varlığı! Örneğin H. G. J. Johnson, hâlâ "İleri ve az gelişmiş ülkelerin güttükleri liberal-olmayan iktisadî politikalar, az gelişmiş ül-

* Eleştirilere katkıda bulunan iktisatçılar arasında marksist olanı yoktur; bu bakımdan kendilerine "radikal" denilen, ayrı dergileri bile bulunan büyük bir grubun eleştirileri bu özet-yazıda içermemiştir.

kelerin gelişmesine yönelen en büyük engeldir» diyebilmektedir (1970: 10-11).

Şimdi, ortada neo-klsik olmayan herkesin gördüğü apaçık bazı sorunlar var. Bunları O. Morgenstern'i izleyerek sıralayalım. (1972: 1163-1189):

1. Tüketici ve üretici dengelerinin temelini teşkil eden maksimum (minimum) larla ilgili olarak iktisadî değişkenlerin kontrolü;
2. Piyasalarda yapılan fiilî seçimlerin bireylerin tercihlerini yansıttığı varsayılan "açıklanmış tercihler kuramı";
3. Kişilerarası karşılaştırmalardan kaçınmaya dayanan **Pareto** optimumu;
4. Yapılan ilk bağitlar bizi genei dengeye götürmüyorsa, yenilerinin toptan yapılacağını öneren **tâtonnement** sorunu;
5. Sâbit koşulları veri fiyatlara dayanan "serbest" ya da "tam" la nitelenen "yarışma"nın anlamsızlığı;
6. Optimal kaynak dağıtımını ancak piyasanın gerçekleştirdiği iddiası;
7. Yerine-geçerlik kavramındaki güçlük ve belirsizlik;
8. Toplam talep ve toplam arz kavramlarının kaypaklığı ve belirsizliği;
9. Farksızlık (kayıtsızlık) eğrisi çözümlemesi;
10. Fiziksel olmayan üretimi içermeyen alışlagelmiş firma kuramı;
11. Bütün-içi dağılımdan kopuk, toptan ve bütünsel ölçme ve kavramların ilkelliği;
12. Pazarlık gücünden bağımsız bir kişisel ve işlevsel gelir bölüşümü kuramının (marjinal üretkenlik) gayrı-ciddiliği;
13. İktisadî kuramlamanın gerçek hayatla ilgisizliği.

Bu listeye kısa bir gözatış çağdaş, neoklâsik iktisadın karşı karşıya bulunduğu ve cevaplayamadığı ya da inceleyip irdelemeğe gerek görmediği konuların* önemini ve ciddiliğini hemen ortaya koy-

* Bu konuda diğer iki listeye daha bakılabilir: E. H. Phelps-Brown (1972: 1-10) ve G.D.N. Worswick (1972: 73-86). Phelps-Brown'ın listesi İngiliz ekonomisinin güncel sorunlarına daha dönük: (i) Yoksul ülkelerin kalkınma, endüstrileşmiş ekonomilerin ise daha iyi işleme sorunları; (ii) Ödemeler dengesinin ayarlanması;

maktadır. Joan Robinson, daha kısıdan giderek bu durumu "iktisat kuramının ikinci bunalımı" diye adiandırmaktadır. (Birinci bunalım ise iktisadın, 1930 larda Keynes'le noktalanmış bunalımı olmaktadır. Çok dikkat edilirse, temelde süregelen aynı bunalımdır.)

II

Şimdi J. Robinson'u özetlemeğe çalışalım (1972: 1-10): 1930 bunalımının ortasında L. Robbins'in yapıp yerleştirdiği ve bugüne dek süren, iktisadın, kıt araçların, alternatif kullanım yerleri arasında dağıtılması tanımı şanssız bir zamana rastlamıştır, zira çok kapsamlı bir işsizlik döneminde "kıt" kaynak ve araçlardan söz etmenin anlamı yok. Bu tanımın yanında, aynı bunalımda iktisatçılarca önerilenleri (*laissez-faire*, altın-standardı, denk bütçe, piyasa güçlerinin serbestçe oluşması) hatırlamak, iktisatçıların kendi kitaplarında yazılı olanlardan başka pek fazla birşey bilmediklerini ortaya koymaktadır; kendi kitaplarında ise, özel girişim ekonomisinin, önünde sonunda dengeye hem de **optimum** dengeye yöneleceği yazılıdır. İktisatçılar, her zaman olduğu gibi kendi aralarında işlerin böyle yürümediğini sezinleseler, kabûl etseler de, öğrencilerinin bunları bilmesine olanak yoktu. Kaynakların tam kullanımı dengesine varma eğilimi ise, bu bunalımda piyasa ekonomisinin tüm çöküşü ile sonuçlanmış oldu.

Bunalım sonunda ortaya çıkan ve "Keynes Devrimi" denen şeyin ne olduğu herkesce bilinen birşey. J. Robinson'a göre **Genel Teori**, akademik çevrede geçerli, tam-kullanım dengesi "koza" sını bozup, yaşanan koşulları ortaya çıkarmaya çalışıyor; kendisine dönülemeyecek "dün" ile belirsiz olan "yarın" arasında kalan bugünü tartışıyor. Ama savaş sonrasında Keynes'in kendisi de ortodokslanıyor; hele Keynes-sonrası ortodoksluk açılan kozayı yeniden örüyor. Keynes'in kaldırılmaya çalışıldığı gerçek (reel) ve parasal kuram bölümlenmesi, bu kez mikro-makro bölümlenmesi biçimine dönüşü-

(iii) Maliyet enflasyonunu denetlerken kaynakların tam kullanımını sağlama; (iv) Serbest piyasa ve devlet müdahalesinin kapsamına karar verme; (v) Endüstrileşme, nüfus artışı ve kentleşmenin çevre üzerindeki ters etkilerini denetleme sorunu. Worswick ise, iktisatta kullanılan tekniklerdeki büyük ilerlemelere rağmen, aşağıdaki sorunlara cevap bulunamadığı kanısında: (i) Bir ülkedeki enflasyonun nedenleri nelerdir? (ii) Devalüasyonların ödeme dengesini (ve ne süre ile) iyileştirdiğini söyleyebilir miyiz? (iii) Büyüme kuramı, diyelim A.B.D. ve İngiltere'deki büyüme hızının, diğer endüstri ülkelerinden niye daha yavaş olduğunu açıklayabilir mi? (iv) Pratikte tekelleri kârını, makûl bir getiri oranından ayırdetme olanağı var mıdır? (v) Serbest ticaret, iktisadî kalkınmayı kolaylaştırır mı yoksa engeller mi?

yor. Birincisinden Walrasgil, ikincisinden Keynesgil modeller türetiliyor. Diğer yandan Keynes'in fiyatlarını (Keynesgil* fiyatlar değil!) ise Walrasgil modele sokmak, ya da Walras'tan bir işsizlik kuramı çıkarmak güç olmaktan da öte bir şey.

Keynes'de önemli olan, kendisi gelecek hakkındaki beklentilere dayanan yatırımın, tasarrufu yönettiği idi, yoksa tersi değil. Yeni "makro-mikro" kuramda ise Keynes'in kanıtları tümüyle bir yana itilmiş durumda: şimdi, belli bir andaki servet bölüşümü, değişik mesleklerin kazanç oranları veri olarak alındığında kısa dönemde tam kaynak kullanımında tasarrufun ne olacağını kestirdiniz mi, ve ona uyacak yatırımı ayarladınız mı, ortada mesele kalmamaktadır. Vâni 1930 bunları öncesi eski, tasarrufun yatırımı yönettiği denge görüşüne dönülmektedir!

Diğer yandan ortodoks mikro kuram, hâlâ tam tartışma içindeki optimum işletmeler dünyası yöresinde dönüyor, hem de uluslararası dev işletmelerin ulusal istihdam politikalarını sona erdirdiği bir dünyada. Ders kitapları ise, tam-yarışma piyasalarının işletme büyüklüklerinin sınırlılığına dayanan U-biçimli maliyet eğrilerini çizmeğe devam etmektedir.

Yeni ortodokslik içinde Keynes'in para kuramı da yokolmuştur. Keynes'e göre kısa-dönemde yatırım plânları kâra ait beklentilerin ışığında yapılıyor idi; ucuz para politikaları bunu yalnızca kolaylaştıran bir etmendi; yoksa önemli olan beklenen kârların faiz hadleriyle olan görece ilişkisiydi. Ama, sürekli denge içinde olan bir ekonomide beklentilere bir yer kalmamaktadır.

J. Robinson'u özetlemeğe devam edelim: fiyatların bulunmadığı tek-mallı dünyalarda tasarruflar yatırımları yönetmekte, tam kaynak kullanımını gerçek ücretler garantilemekte, gelecek ve geçmiş arasındaki fark da, sermayeyi de yoğurulabilir (malleable) yapmakla ortadan kaldırmakta; yapılabilecek yanlışlar daima bu biçimde giderilmekte, ve denge mutlaka sağlanmaktadır. Gene bu tek-mallı dünyada, gerçek ve parasal ücretler arasındaki fark da görülmemekte, sermaye de yoğurulabilir olduğuna göre, işgücü talebi de ücret düzeyine dayanmaktadır.

Bütün israfı rağmen, savaş-sonu çeyrek yüzyıllık dönemde, iktisadî servet büyük ölçüde artmıştır. Ama servetin büyümesi, yoksul-

* "Keynes" ve "Keynesgil" ayrımı için A. Leijonhufvud'a bakmak yararlı olacaktır. "Two Lectures on Keynes' Contribution to Economic Theory", **Institute of Economic Affairs**, Occasional Paper 30, Londra, 1969.

luğun azalmasıyla aynı şey değil. Bu dönemde, Robinson'u tekrar-larsak, "büyüme için kasideler yazılmıştı", büyüme, bütün sorunları çözüyordu; büyüme kabın dibindekileri de yükseltiyordu, yoksulluk yok oluyordu, ve bunu iktisatçılar bile iddia edebiliyordu. Halbuki 'ortalama'nın, "standard"ın anlamı ne idi? Tüketimin mutlak düzeyi ne olursa olsun, nüfusun yarısından çok fazlasının, ortalamanın, standardın altında olması gerekiyordu. Üstüne üstlük, büyüme, ser-vetler artarken, mutlak yoksulluğu da arttırıyordu: büyüme teknik gelişimi, teknik gelişim, işgücü bileşimindeki değişimi gerektiriyor, bu değişim ise eğitilmiş, becerikli kılınmış işçiler için yeni yerler açı-yordu, yoksa eğitilmemiş düz işçiler için değil. Beceri elde etme fır-satı ise, çok istisnaî yetenekler dışında, daha çok zaten o beceriye sahip olanlarda.

Bu noktada son yılların modası "kirlenme" bile rahatlıkla tartışılabilir: Pigou'nun özel ve toplumsal maliyet ayrımı *laissez-faire*'e bir istisna idi. Bugünün koşullarında yapılacak ufak bir göziem istisnanın kural, kuralın da istisna olduğunu gösterecektir. Ama ikti-satçıların hâlâ bununla bir ilgisi yok; geçerli olan *laissez-faire*, tük-etici egemenliği ve piyasa aygıtının tüketiciye verdiği temiz hava ile motorlu araç arasında yerinde bir seçim olanağı. İkincil bir kaç küçük nokta ise "dışsallıklar" (externalities) başlığı altında tartışılıyor. J. Robinson aynen şunları söyliyor: "Bu sorunlar, servetleriyle övünen ekonomilerde görülüyor. Bunlar, belki de, gerçekte hiçbir teması ol-mayan, bolşukta çok ince işli kuramlar meydana getiren bir iktisat-çılık mesleği lüksüne katlanabilirler. Ama bu lüks, *laissez-faire* ve pi-yasa güçlerinin serbestçe hareketi doktrinlerinin ihraç edildiği gelişmekte olan ülkeler denilen dünya için korkunç pahalı bir lüks-tür."

1970 lerde, iktisadın bu ikinci bunalımının tam ortasında bulu-nuluyor. Bunalımın en büyük belirtisi olarak "fantezi söylev ve ek-zantrik fikirler" in yaygınlaşmasını gösteriyor Prof. Robinson. Böyle durumlarda, bu tür fikirler, ortodoksluğa yeğ tutulmaktadır, zira en-azından bir sorunun varlığını öngörmektedirler. Bunlar için iyi bir ortam da var; çünkü kendilerinden başka herkesin âcîl ve tehlikeli hulduğu büyük sorunları, ortodoks iktisatçılar savsaklayıp durmak-tadırlar. J. Robinson'a göre, bunun temelinde Keynes'in kendisinin ortodoklaşması, soruyu değiştirip kaynakların tam kullanımının amacının ne olduğunu tartışmaya geçmemesi yatmaktadır; sorun yalnız kaynakların çıktılar arasında dağılımı değil, çıktılarının kişiler arasında bölüşümüdür de. Keynes, kısa dönemle ilgilendiği için, ko-nuyla pek ilgilenmiyor; uzun dönem içinse, belli belirsiz, düşen bir kâr

oranına yandaş. Robnson, bugün fiilen eide edilen kâr hakkında ortodoks kuramın ise ne olduğunu hâlâ bulamadığını belirtiyor.* Ortada ayrıca üniü marjinal üretkenlik kuramı var: bir üretim faktörünün kullanımını, tam yarışma koşullarında faktörün sağlayacağı ürünün parasal değeriyle faktörün fiyatının eşit olmasının tayin etmesi; bir başka deyişle, her tür işgücünün gerçek ücretinin, onun topluma verdiği marjinal katkıyı ölçüyor olması. Ama bu, konuya bir açıklık getirmiyor, zira marjinal ürünün ücretin kendisinden başka bir ölçüsü yok. Yâni lâfin kisası, herkesin kafasını işgal eden ve iktisatçının bir aydınlık getirmesi beklenen bir konuda, yetersiz bir böiüşüm kuramı bile yok. Öte yandan, iktisatçılar dışında herkes görmektedir ki, göreli kazançlar kişilerin ait oldukları toplumsal gurupların **pazarlık gücüne** (Morgenstern'in 12. sorunu) dayanmaktadır.

Açıklamalarını özetlemeğe çalıştığımız J. Robnson'un sonuçta vardığı yargı ise çok kesindir: "Kanımca, iktisat kuramı iflâs etmiştir; ikinci kez olarak, iktisatçıların dışında herkese sorun olarak görünen ve mutiaka bir cevap bulunması gerekenler hakkında hiçbir şey söyleyememektedir."

III

Robnson'un genel bir eleştiride bulunduğu "denge" kavramı üzerinde N. Kaldor, Debreu'cü bir "genel denge" çerçevesi içinde daha ayrıntılı olarak duruyor (1972: 1237-1252). J. Robnson'un ortodoks dediğini, "Walrasçı genel denge iktisadı" (ya da yürürlükteki değer kuramı) olarak adlandıran Kaldor'a göre bu iktisadın en önemli özelliği, salt mantıksal oluşu, ve yorumundan tümüyle bağımsız bulunuşu. Kaldor, yargısını en başta koyuyor: "... denge iktisadı, iktisadın bir bilim olarak gelişimine başlıca bir engel durumuna gelmiştir." Kendisi ise, Debreu'nün kitabının** alt-başlığını eleştirerek başlıyor, "özel mülkiyetin geçerli olduğu bir ekonominin birimlerinin karşılıklı ilişkilerinden ortaya çıkan mal fiyatlarının **açıklanması**". Ama bu açıklama, sözcüğün günlük anlamında değil; yani belli bazı ekonomilerde ya da tüm olarak dünya ekonomisindeki geçer fiyatların nasıl tayin edildiğiyle bir ilgisi yok. "Açıklama" ile Debreu'nün kasdettiği, açıkça belirlenmiş varsayımlardan, mantıksal olarak çıkarılabilen bir teoremler takımından ibâret, ve bu mantıksal çabanın amacı ise biricik, kararlı ve Pareto optimumunu sağlayan bir den-

* Bu yazıda, apayrı bir yazıda incelenmesi gerekli görülerek, son yılların ünlü "sermaye" kavramı sorunlarına değinilmemektedir

** **Theory of Value: An Axiomatic Analysis of Economic Equilibrium**, Cowles Foundation Monograph No. 17, New York, 1959.

ge fiyatları takımının varlığı için gerekli minimum “temel varsayımlar”ı bulmak. Ama bu varsayımların kimi sınanamazmış (üreticilerin kârı, tüketicilerin faydayı çoklaştırmaları ... vb.), kimi ise açıkça gözlemlerle yadsınmış durumdaymış (tam yarışma, bölünebilirlik, doğrusal-homojen ve sürekli türetilebilir üretim fonksiyonları, kişisel-olmayan piyasa ilişkileri ... v.b.); bu, genel denge iktisatçıları hiç ilgilendirmemektedir. Bilimsel yöntemin önemli bir aşamasını meydana getiren “doğrulama” sorunu tümüyle geçiştirilmektedir. Kaldor’un salt kuramcılar hakkındaki gözlemi çok iğinc: “Bu (denge) kuramın başlıca sonuçları, büyük olasılıkla gerçek yaşamda gerçekleşemez; ne var ki, kuramcılar bu mesajlarını ders kitabı yazarına ve de fakülte sınıflarına iletememişlerdir de.” Bu noktada Kaldor’dan uzunca bir alıntı yapmak yararlı olacaktır:

«... İktisat mesleğinin çoğu üyeleri arasında, iktisadın bugünkü durumu hakkında, açık ya da kapalı olarak bir doyumsuzluk duygusu vardır... Bir yanda soyut matematik (mantıksal) modellerin bizi **hiçbir** yere götürmediği, giderek artan bir hızla anlaşılmaktadır. Diğer yanda, “ekonometri” nin de bizi hiçbir yere götürmediği de görülmektedir: istatistiklerin dikkatlice toplanıp sıralanması, ince istatistik usavarma yöntemlerinin geliştirilmesi, ekonominin fiilen nasıl çalıştığı hakkında herhangi bir temel anlayış yokluğunu ortadan kaldıramamaktadır. Her yıl yeni bir moda, “siyasal-iktisadî yapı”yı aynı birdenbirelikte ortadan yok olmak üzere silip süpürmektedir - şimdi, üç yıl öncesinin yeniden canlandırılan paranın miktar kuramını kim hatırlamaktadır; hadi Phillips eğrisinden vazgeçtim, daha yeni bir inancı, sık sık yapılan malî ayarlamaların, en iyi tahmin tekniklerinin kılavuzluğuyla, bir ekonominin, önceden tayin olunan büyüme potansiyelinde, dengeli büyümeyi koruyacağı inancını kim hatırlayabilmektedir. **Bu âni moda patlamaları, bilim-öncesi aşamanın kesin bir işâretidir**; zira bu aşamada, herhangi çılgın bir fikir, yalnızca bunu yeterli bir güvenle ortadan kaldırma hakkında pek bir şey bilinmediği için söylenip-dinlenme olanağını bulabilmektedir.”* Dikkatli bir bakış, bu sözlerle, J. Robinson’un “fantezi fikir sahipleri” hakkında söyledikleri arasında bir fark olmadığını ortaya koyacaktır.

Kaldor’a göre geleneksel iktisat kuramının kritik zayıflığı, ta A. Smith’e gitmektedir: ağırlık, piyasaların iktisadî değişme için gerekli eğilimleri yaratıp yansıtmaya âleti olmalarına değil de, kaynak dağıtıcı rollerine verilmiştir. Kaldor’un “Walrasçı” diye nitelediği

* Siyahlar benimdir.

Smith-Ricardo-Walras-Marshall'dan süzülüp Debreu'ye kadar gelen neo-klâsik iktisat kuramının temeli de burada yatmaktadır: temel varsayım sâbit maliyetler ya da ölçüğe göre sâbit getiriler. İşte, tam yarışma ve kâr ençoklaştırma varsayımlarını birbiriyle tutarlı kılmak için gerekli olan bir "aksiyom": homojen ve doğrusal üretim fonksiyonları. "Genel Denge Okulu", sürekli olarak ölçüğe göre artan getirilerin yokluğunu, sistemin temel bir aksiyomu olarak kabûllenmiş görülmüyor. Bunun sonucu, artan getirilerin varlığı ve bunun iktisat kuramının tüm çerçevesi bakımından sonuçları bütünüyle bir yana itilmiştir. Üstelik bu ihmal, daha büyük tankerler, çelik fabrikaları, elektrik santralleri ... v.b. nin kurulduğu bir çağda gerçekleştiriliyor. Diğer yandan "Genel denge" denilen şey ise, bir sürü, veri olan ve zaman boyunca kararlılık gösteren (tüketici beğenileri, faktörlerin mallara dönüşüm fonksiyonları, kaynak arzları gibi) dışsai değişkenleri gerektirmektedir. Bütün bu verilerle, sistem en sonunda değişmeyen fiyatlar ve üretim kalıpları biçiminde bir durgunluk hâline gitmektedir. Hicks, *Value and Capital*'de açıkça, "marjinal maliyetler denge noktasında yükselmiyorsa, iktisadî kanunların bir yana atılacağını"* söylemektedir. Yâni kuramın bu derece zayıf bir içeriği bulunmaktadır. Kaldor'a göre bütün sorun maliyetlerdeki dengenin, artan getirilerin varlığında bir anlamı olup-olmadığıdır. Eğer kaynak kullanımında, üretimin yeniden örgütlenmesi biçimindeki her değişme, daha sonra, bu değişme olmasaydı gerçekleşmeyecek değişmeler için yeni fırsat ve olanaklar yaratıyorsa, yani kaynağın başka bir seçenekte kullanılması gereği yoksa, (yani kaynak aynı yerde kullanılıyorsa), optimum kaynak dağılımı da anlamsızlaşmaktadır; "herhangi bir andaki kaynak kullanımının biçimi, sürüp giden zaman parçaları zincirinde bir bakıldan daha fazla birşey değildir; bu durumda, denge iktisadî bakımından hayati olan, kaynak yaratımı ile kaynak dağılımı arasındaki ayırım, geçerliğini yitirmektedir."**

IV

N. Kaldor'un bazı kritik noktalarını açıkça belirttiği neoklâsik iktisadın, J. Robinson'un "ikinci" diye nitelediği bunalımına bir de J. K. Galbraith yönünden bakmak epeyi ilginç olacaktır (1973: 1-11).

* *Value and Capital*, Oxford, 1939, ss. 88-89 (anan N. Kaldor, s. 1245). Tabii sâbit getirilerin de belli koşullarda, işletme büyüklüğünün belirsiz kalması gibi "tuhaf" bir durumu doğurması da gözden uzak tutulmamalıdır. "Tuhaf" bir durum; zira gerçek hayatta işletme büyüklüğünün belirsiz kalması gibi bir şey gözlenmemektedir.

** N. Kaldor (1972: 1245)

Kendisi, bu dönemi, **iktisadın**, yalnızca bazı noktalarda Keynesci ve Keynes-sonrasıyla ilişkileri de olan neoklâsik iktisat olarak anlaşılması durumuyla tanımlıyor. Bu durumu üstelik bu okula yakın olanların yaptıklarının “bilimsel eniyilik”in ölçüsü olarak kabûl ettirilmesini bir **despotluk** olarak gören Galbraith’e göre, okulun en önemli özelliği, kuşanılan varsayımlar gereği **güç** (power) kavramının, dolaşısıyla siyasal içeriğinin ortadan kaldırılmasıdır. İşte bu, iktisadı **apolitik** yapma. (aynen J. Robinson ve N. Kaldor’un da değindikleri biçimde) onun gerçek dünya ile ilişkisini kesmektedir. Bazan Yeni-Keynesci diyerek de nitelendirdiği neo-klâsik iktisat ise, bütün incelemelerine rağmen, Galbraith açısından, ortaya iki büyük sorun çıkarıyor; birincisi mal ve faktör piyasalarında var olan ve kaynak ve gelir dağılımında sapmalara yol açan tekel ve oligopolilerin yarattığı eksik yarışmalı ya da yarışmasız piyasaların neden olduğu **mikro** sorun, ikincisi işsizlik ve enflasyonla belirlenen **makro** sorun. Neo-klâsik iktisat mikroya yanlış bir çözüm getiriyor, makroya ise hiçbir çözüm getirmiyor.

Mikro sorun açısından bakıldığında, bazı alanlarda (endüstrilerde) kaynak fazlası (örneğin, silâh, uzay, otomobil, plâstik ... v.b. endüstrilerinde), diğerlerinde eksikliği var; bu konuda ileri sürülen tek neden ise, “tüketicinin böyle istediği” biçiminde. “Modern tüketici acaba niye bu delilikleri yapmaktadır?” Piyasa gücü büyük endüstrilerle, piyasa gücü küçük endüstrilerin gelişmelerindeki eşitsizliğin nedeni nedir? Bu sorulara neoklâsik kuramın hiçbir açıklaması bulunmamaktadır.

Makro sorundaki başarısızlık ise çok daha açık ve cansıkıcı görünmekte; bütünüyle neoklâsik anlamda piyasanın çalışmasına bağlı bulunmaktadır. Kârını ençoklaştıran işletmeler bakımından, çıktı ve istihdam sorunu varsa, toplam talep arttırılacak; eğer işletmeler kapasiteye yakınsa, enflasyon varsa, toplam talep işsizliği arttırma pahasına kısılacaktır. Sonucu, ya siyasal bakımdan kabûl edilebilir bir işsizlik, ya enflasyon ya da her ikisinin birden ortaya çıkması olan bu açıklama ve önlem biçimi, bütün edüstrileşmiş ekonomilerde denenmiş durumdadır. Bu koşullar karşısında bir kısım iktisatçı, neoklâsik piyasa ile fiyat ve ücret denetimini birleştirmeye çalışmakta, Galbraith’in kendi ifadesiyle, “iktisat ve arkeolojinin, olması-istenen bir kalıpta ümitvâr olmayan bir bileşimine” girişmektedir.

J. K. Galbraith, A.B.D. ekonomisini gözönüne alıp, bazı kritik gözlemler yapıyor ve iktisadî ürünün çok büyük bir bölümünün, gücü piyasa gücünü aşan ve “plânlama sistemi” diye nitelendirdiği

çok büyük işletmelerde gerçekleştirildiğini saptıyor. Bu gerçeği neoklâsik iktisatçının görmemesi ise olanaksız. Bu noktada Gaibraith'in yargısı çok kesin; bu çağın işletmesinin siyasal-ekonomik gücünü görmezden gelmek, "gerçekten kaçma değil gerçeği gizlemedir. Bunun kurbanı ise iktisat okuyanlardır." Çok kişide bulunan bir endişeye de değeniyor Harvard'lı iktisatçı: şimdiki, entellektüel bakımdan çok incelmış (refined) kuramı ve ölçmelerini bırakmanın, iktisatçıları, şarlatanlardan nasıl ayıracağı korkusuna. "Bunun bir tehlike olduğu apaçık, ama asıl tehlike, gerçek olmayan bir dünyayı incelemekten gelmektedir." Bu bakımdan "güç" etmeni sisteme sokulmadan bunalımdan çıkılma olasılığı görülmüyor.

V

Neoklâsik iktisada yöneltilen "gerçekle ilişkisizlik" eleştirisine başka bir yönden de W. Leontief katılıyor. Kendisi genellikle ampirik araştırmaların yetersizliği ve kuramsal çalışmada kullanılan varsayımlar üzerinde duruyor. Bu konuda 1970 de Amerikan İktisat Derneği'nde (AEA) verdiği başkanlık söylevinin (1971: 1-7) başlığı epey ilginç: "Kuramsal Varsayımlar ve **Gözlenmemiş** Olgular". Leontief de, iktisadî yayınlardaki büyük artışa rağmen, bu artışa profesyonel becerileriyle katılanlar arasında bile büyük bir huzursuzluk olduğunu farkında; "oyunu oynayanların kurallar hakkında çok ciddi kuşkuvarı var." Leontief'e göre bugün sahip bulunulan en önemli sorun, yüzyüze olduğumuz sorunlar karşısında eldeki bilimsel araç ve gereçlerin gözle görülür yetersizliği. Bunda spekülâtif iktisat kuramının (saf kuram) ampirik temellerinin zayıflığı, ve ona bağlı olarak da modern iktisat kuramlarında geniş matematik kullanımının büyük rolü var. Bunu, iktisadî sorunun gözlenebilir niceliksel bir boyut kazanmasının tartışmasız önemli ileri bir adım teşkil etmesiyle karıştırmamak gerekir. Ama bu önemli nokta, şu gözlemi yapmaktan alıkoymuyor, Leontief gibi niceliksel bir iktisatçıyı: "Ne yazık ki, (bugün) biraz (basit) elemanter, ya da tercihan ileri matematik ve cebir öğrenen ve iktisadın özel dilini kullanmağa yatkın herkes, kendini kuramcı olarak ileri sürebilmektedir. Eleştirisiz matematik ifade kullanma zevki, eldeki kanıtın önemli içeriğini, cebirsel işaretler heyûlâsı arkasında gizleyebilmektedir... Matematik model kurma endüstrisi, iktisadın en saygın dalı haline dönüşmüş, tipik bir model kurma rutin bir montajlama haline gelmiştir." Eğer modeli kuran uzman bir kişi ise, bu tür matematik manipülasyonlar ne kadar uzun ve karmaşık olurlarsa olsunlar, doğru olarak kabul edilmekte, sonuçlara gelindiğinde, modelin varsayımları çoktan unutul-

maktadır. Ama kimse esas sorunun bu varsayımların ampirik sağlamlığı olduğunu hatırlamamaktadır. Bu durumda matematiğin bir şey yapamayacağı açıktır; o zaman da, model kurucu "bana başka varsayımlar verin, yeni bir model kurayım" demektedir.* Leontief'in de katıldığı sonuç çok anlamlı görünmektedir, neoklasik ortodoksluğu eleştiren çevrelere: "... birçok kişinin iktisadî durum çözümlerini giderek daha ince hâle sokmaları, bu incelemelerin hiçbir zaman gerçekleşmediği ve gerçekleşmeyeceği gözönüne alın-
diğında, yalnızca **skandal**'dır." (Siyah benimdir.)

W. Leontief, bir başka noktaya daha dikkat çekiyor: modelleri sinamaya çalışan ve gitgide daha karmaşıklaşan istatistik aletler de, aynen iktisadî modellerin sağlamlığı gibi, açıklanmak istenen şeylerin stokastik özellikleriyle ilgili uygun **varsayımlara** bağlıdır. Bu varsayımlarla ilgilenenler ise yok denecek sayıdadır. Kuramcılar model üstüne model, matematik istatistikçiler de karmaşık çözümler yöntemleri keşfetmeğe çalışmaktadırlar. Daha sonra kullanılanlar daha iyi oldukları için değil, daha yeni ve farklı oldukları için kullanılmaktadır. Bunun bilimsel yöntem bakımından tehlike doğuracağı doğaldır: hayali, yapay ve "gözlenmemiş olgular"la uğraşıp, gözlenebilen gerçeklerle uğraşmama, bilimsel başarıyı ölçmede kullanılmakta; ampirik çözümler yapma, biçimsel matematik usavurmadan çok daha aşağıda yer almaktadır. "Ne kadar önemsiz olsa da, eldeki bir veri takımını zorlayarak, ondan bir "bilinmeyen parametre" daha çıkararak yeni bir istatistik yöntem, aynı parametreyi, daha az şık ama daha güvenle ölçmemizi sağlayacak, başarılı bir ek bilgi toplama araştırmasından çok daha bilimsel bir başarılı sayılmaktadır." Sağlamlığı ve anlamı iyice bilinmeyen verilere dayanan **sophisticated** istatistik analizi yapanlar bile, sonuçların bütünüyle ciddiye alınmaması gerektiğini zaman zaman ikaz etme durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda istatistik usavurma, ampirik araştırmayı tamamlayacak yerde onun yerine geçmektedir. Halbuki, iktisatta, fizik, biyoloji - - v.b. ye benzemeyerek, çoğu parametrenin her an, her yıl ölçülmesi gerekir, yoksa veriler hemen eskimektedir. Leontief, sonuç olarak amacının, gelip geçici ampirizm değil (kendisi bu yöntemin, bugünkü ekonometri dünyasında geçerli olduğu kanısındadır), geniş ölçekli sistematik bir olgusal çözümler olduğunu da belirtmektedir.

* Bu noktayla ilgili olarak O. Morgenstern'in bir yargısını aktarmak ilginç olacaktır. "... sahte bir kuramı matematikleştirmek, gerçekle karşı karşıya gelmekten daha kolaydır." **op. cit.**, s. 1169.

VI

Neoklâsik iktisat kuramının bugünkü bunalımında, yaygın matematik kullanma girişim ve modalarının, özellikle işe gelen varsayımlar aracılığıyla, sorumlu bulunduğunu ileri sürenler yalnızca Leontief'den ibaret değildir. Ekonometri'nin en önemli kurucularından biri olan R. Frisch, genel olarak matematik ve istatistik yöntemler, özel olarak ekonometrinin bugünkü durumuyla ilgili olarak, çok anlamlı saptamalar yapmaktadır. Bu bölümde onları özetlemeğe çalışacağım (1970: 152-166). Frisch, **Econometrica** için yazdığı ilk başyazıda "derginin politikasının, iktisatta matematik sembollerle boş yere oyun oynamayı en derinden kınama, ama bunların yapıcı olarak kullanılmasını teşvik" olacağını belirttiğini hatırlatarak konuyu giriyor. Çok doğal ki, disiplinin toplumsal ve bilimsel sorumluluğu gözönünde tutulunca bunu 40 yıl sonra yinelemenin bir anlamı var. Frisch örnek olarak, genellikle dinamik büyüme kuram ve modellerini, özellikle de, "otoyol" (turnpike) teoremlerini alıyor: yani belli koşullar altında, eldeki zamanın büyük bir bölümünde fiilî büyüme yolunun, soyut bir **optimum** yola yakın bir biçimde izleyeceği durumu. Yine Frisch'e göre iktisadî hayat ve teknik olanaklar, gereğinden çok basitleştirilmiş varsayımlardan çıkarılan bazı kurallara göre sınıflandırmak için çok karmaşıktır. Bir kez teknolojinin sabitliği varsayımı hatalı görülüyor; ikinci olarak, seçenekleri olan başka yollar da varken tek bir optimum yol varsayımı da yerinde değil; üstelik başka seçeneklerin varlığında bir de tercih fonksiyonu gerekli. Şimdi, akla bir soru geliyor: bütün bunların iktisadî anlamı nedir? Frisch, samimi inancının, pratik olarak, ister endüstrileşmiş, isterse az gelişmiş olsun, hiçbir tür ülkede bir anlamı olmadığı yönünde olduğunu söylüyor. Bunun nedeni de şu: bu tür teoremler, temelde yapılan varsayımlara bağlı, "ve bu varsayımlar ise somut gerçeğe yaklaşma yerine, matematik manipülasyonun uygunluğu için yapılmaktadır." Verdiği örnek ise, aynen şu: 13 ile 27 yi çarpması gereken bir kişinin, çarpması kötü, ama toplaması iyi olduğu için 13 çarpı 27 yi 40 bulması! 40 ın 351 ile ilişkisi ne ise, bu tür büyüme kuramları modasında yapılanların ilişkisi de o kadar. Frisch, çok popüler oyunlardan biri olan, sabit teknoloji ile "sonsuz zaman boyutunda" neler olacağını kestirmeye çalışanlara ise **Epsilontolojistler** adını takıyor. Tabii, bütün bunların özellikle az gelişmiş bir ülkedeki politikacının karşılaştığı sorunlarla en küçük bir ilintisi yok. Adamın değişmeyen teknolojiyle ilişkisi yok; tam karşıtı, değişeniyle ilgili. Gene o, fiilî kalkınma yolunun, acayip varsayımlar öbeğinden çıkarılan optimum yola yakın ya da uzak olmasıyla da ilişkili değil.

R. Frisch haklı olarak, bu eleştiriler arasında, bazı noktaların açıkça belirlenmesinden yana. Bunları şöyle toparlamak olanaklı görünüyor: (i) "otoyol" teoremlerine yöneltilen eleştirilerden, kaba yaklaşımların, iktisadî sorunları incelemede hiçbir zaman kullanılamıyacağı sonucunu çıkaramayız. Ama bu yol gerçeğe benzemek için yapılabilir, yoksa ondan uzaklaşmak için değil. "Yarışatı, ve herhangi bir at ayırımında, bütün yarış-atlarının aynı hıza sahip oldukları varsayımı haklı görülebilir. Öte yandan eğer yarış-atlarını inceliyorsak bu varsayımın hiçbir anlamı olmaz; ya da bu varsayım, kuramımız "hiçbir yarış-atı hiçbir yarış kazanamaz" biçiminde ise bir anlam kazanır." (ii) herhangi bir zaman herhangi bir soruya saygı-değer bilimsel bir yaklaşımla cevap aranabilir: "13. yüzyılın ilk yarısında Kuzey İzlanda'daki anahtar deliklerinin biçimi". Ama herkesin buna benzer sorularla uğraşması, ekonometricinin toplumsal sorumluluğunun ötesinde olan bir şeydir. "Oto-yol teoremlerini içeren kuramların içsel-yapısal yollarını araştırmanın hiçbir yarış-atının yarış kazanamayacağını içeren kuramları sınamadan pek bir farkı yok." (iii) Yalnız başına olgu ve gözlemlerin eğer bunları açıklamaya girişen bir kuram yoksa, fazla bir anlamı yok. Kuramlar çok soyut ta olabilir, güç ve ince matematik de kullanılabilir. Böyledir diye bir kuramı yadsıyamayız. Ne var ki, sorun bu değil. Ekonometrinin somut gerçeklerle ilintili olması beklenir; yoksa bütün disiplin yozlaşır ve yozlaşmaktadır da. R. Frisch bu noktada yeni bir ad da öneriyor; yapılanların "eğlendirici" yönlerini işaret etmek üzere: **Playometrics**.

VII

Bütün bu özetlemelerimizi, bir kaç nokta yöresinde toparlamamız olanaklı görünüyor:

1. Eleştirilerin çoğunda iktisadın ders kitabı tanımını yadsıma eğilimi var.
2. Yürürlükteki iktisat kuramının çoğu kez kullanılan varsayımlara bağlı olarak, olan durumlar yerine olmayanları açıklamaya çalışması savı yaygın durumda.
3. Yukarıdakine bağlı olarak, getirilen açıklamaların iktisadî politikaya bir yön vermede yetersiz kalışını saptama.*

* Bu konuda Solow'un yargısı kesin: "Buna benzer modellerin (büyüme) bizi doğrudan bir politika reçetesine ve hattâ ayrıntılı bir teşhise götüreceğini hiç sanmıyoruz." R. M. Solow, **Growth Theory: An Exposition**, (Oxford: Clarendon Press, 1970), s. 105.

4. Marshall'ın yerleştirdiği "iktisat"tan, gerçeklerle ilinti kurabilmek için toplumsal - ya da politik - iktisada yönelme dileği, ki buna J. Robinson, J. K. Galbraith, Phelps-Brown ve O. Morgenstern de katılıyor. O. Morgenstern açıkça "eski moda politik-iktisada dönmek, salt iktisada görelî olarak, dünyamız için çok daha yeterli bir disipline dönmek olacaktır," diyor (s. 1175).
5. İktisat biliminin ampirik temelini geliştirmenin gerekliliği ki bu nokta üzerinde O. Morgenstern ve W. Leontief önemle duruyor.

Bu eleştirilerde benim dikkatimi çeken en önemli nokta ise, neoklâsik ortodoksluğun yerini alacak tutarlı bir çerçevenin ileri sürülmemesi oluyor. Bu durumda, sürekli eleştiride bulunmanın, çok yararlı olmakla birlikte, yeni çerçevenin temellerini ortaya koymadığı sürece verimli olamayacağına dikkat edilmesi kanısındayım.

K A Y N A K L A R

- Galbraith, J. K., "Power and the Useful Economist", **AER**, 63 (1), March 1973, ss. 1-11.
- Friedman, M., "A Theoretical Framework for Monetary Analysis", **Journal of Political Economy**, March - April 1970.
- Frisch, R., "Econometrics in the World of Today", Eltis, W. A., Scott, M. FG., Wolfe, J. N. (derleyenler), **Induction, Growth and Trade: Essays in Honour of Sir Roy Harrod**, (Oxford: Clarendon Press, 1970) içinde, ss 152-66
- Johnson, H. J., **The World Economy at the Crossroad**, 3. Baskı, 1970.
- Kaldor, N., "The Irrelevance of Equilibrium Economics", **Economic Journal**, 82 (328), December 1972, ss. 1237-1252.
- Leontief, W., "Theoretical Assumptions and Nonobserved Facts", **AER**, LXI (1). March 1971, ss. 1-7.
- Morgenstern, O., "Thirteen Critical Points in Contemporary Economic Theory: An Interpretation," **Journal of Economic Literature**, X (4), December 1972, ss. 1163-1189.
- Phelps Brown, E. H., "The Underdevelopment of Economics", **Economic Journal**, 82 (325), March 1972, ss. 1-10.
- Robinson, J., "The Second Crisis of Economic Theory", **AER Papers and Proceedings**, LXII (2), May 1972, ss. 1-10.
- Solow, R. M., **Growth Theory: An Exposition**, (Oxford: Clarendon Press, 1970)
- Worswick, G. D. N., "Is Progress in Economic Science Possible?", **Economic Journal**, 82 (325), March 1972, ss. 73-86.

ABSTRACT

SOME PROBLEMS OF CONTEMPORARY "ECONOMICS": A SURVEY

According to a group of influential economists the orthodox or traditional "economics" seems to be insufficient even to shed light on some vital problems of industrialized economies. The author surveys and classifies their views and suggestions, and concludes that they lack a consistent frame which would replace the present orthodoxy.